

Városunk

Budapesti Honismereti Híradó

XXVIII. évfolyam 1. szám

Közgyűjteményekben ingyenes

2025. január

Második városegysítés

Budapesttel, 75 éve történt

•••• Sipos András

Budapesthez csatoltak 1950. január 1-jével hét addig önálló várost és 16 nagyközséget, amelyek ma a főváros IV. és XV–XXIII. kerületeit alkotják. Az addig is nagy beépítetlen, vagy lazán beépített területekkel rendelkező főváros kiterjedése ezzel több mint kétszeresére, 207 négyzetkilométerről már 525 négyzetkilométerre nőtt. „Kis-Budapest” 1.058 ezer fős lakosságát 531 ezer fővel gyarapította a „második városegysítés”.

Régóta megjelent, és napjainkban is rendre felbukkan egy olyan megítélés, amely szerint Nagy-Budapest mai formájában a Rákosi-rendszer megalomán alkotása, politikai indítékból, a szakmai szempontokat felülírva csatoltak olyan területeket is Budapesthez, amelyek arra „még nem értek meg”.

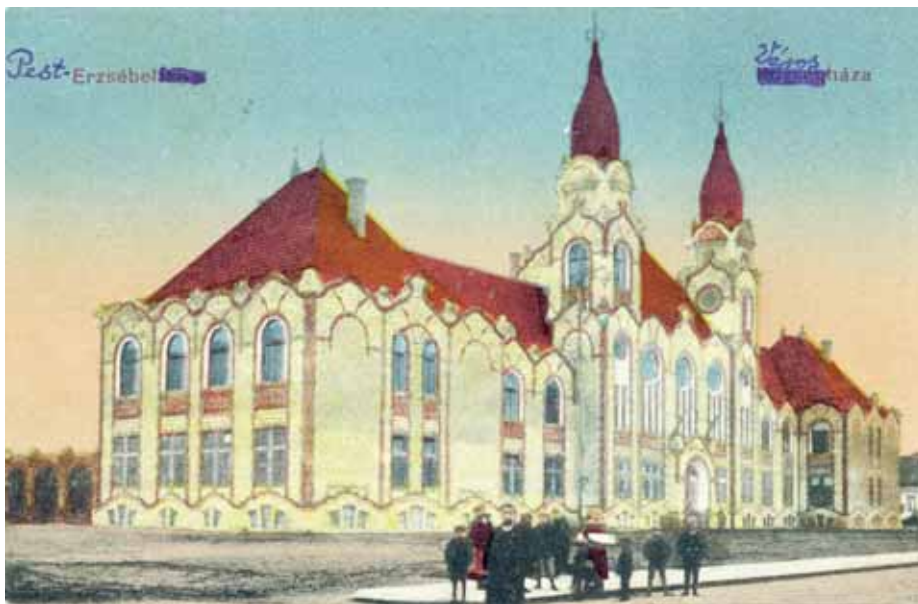
Valójában több évtizedre visszanyúló folyamat egyfajta lezárása történt meg. Pest, Buda és Óbuda egyesítését követő évtizedekben kialakult a főváros körül egy nagy településgyűrű, amelynek életét a nagyvárossal való szoros és mindennapi kapcsolat határozta meg. A szomszéd községek Budapesthez csatolásáról szóló első tervet már 1908-ban közzétette *Bárczy István* akkori polgármester. A fővároshoz csatolandó települések körének megállapítását 1940/41-ben az akkori városvezetés megbízásából, a városkörnyék több éves részletes felmérése alapján *Magyary Zoltán* és az általa vezetett Magyar Közigazgatástudományi Intézet végezte el. Javaslatuk csak annyiban tért el az 1949-es döntéstől, hogy magában foglalta még Vecsést, Budakeszit, a Szentendrei-sziget déli csúcsát, ahol a vízművek kútjai voltak, valamint Nagykovácsi és Solymár területéből leválasztandó kisebb részeket.

ezért nem gördült akadály a szakmai javaslat érvényesülése elé, amelyet *Preisich Gábor* építész 1949. április 5-én terjesztett elő. Ennek alapja az a tervező munka volt, amely 1945 óta folyamatosan zajlott Nagy-Budapest általános rendezési terve megalkotása érdekében.

Preisich – a Magyar-féle javaslattól csak kis mértékben eltérve – azoknak a településeknek a csatolására tett javaslatot, amelyek 1950. január 1-től valóban Budapest részei lettek. A döntés ettől csupán egy vonatkozásban tért el: Preisich Békásmegyerből eredetileg csak Csillaghegy becsatolását javasolta, és a falusias településmagot kívül hagyta volna.

Az tehát cáfolható, hogy a vá-

roszhatár kiterjesztésének nem lett volna szakmai megalapozása. A probléma abból fakadt, hogy a belső kerületeket és a becsatolt településeket teljesen uniformizáltan kezelő igazgatási konstrukció és a pártállam által irányított utasításos tervezéskor, amelynek keretében mindez működni kényszerült, nem felelt meg sem a régi főváros, sem az új „peremkerületek” adottságainak és szükségleteinek. Ráadásul 1948-ban megszüntették a Fővárosi Közmunkák Tanácsát, amelynek városrendezési hatásköre ekkor már a tágabb agglomerációra is kiterjedt. A fővárosnak és agglomerációjának, illetve tágabb várostérségének kapcsolata azóta sem jutott olyan szintű intézményesített formához, amely 77 évvel ezelőtt létezett.

Fotó: Budapest Főváros Levéltára, Fotóár. Képeslapgyűjtemény

A pesterzsébeti városháza 1905/1906-ban község-házának épült, eredeti feliratát kézzel javították, miután a települést várossá nyilvánították, majd 1924-ben átnevezték Pesterzsébetre (képeslap)

1 Második városegysítés

•••• Sipos András (főlevéltáros)

3 Lechner és Kőbánya

•••• Verbai Lajos (gyűjteményvezető)

4 Pesterzsébet 100

•••• Benyovszky Tóth Anita (kultúrtörténész-muzeológus)

5 Buda polgára

•••• Buda Attila (irodalomtörténész)

6 Budapest egyik jelképéről

•••• Rojkó Annamária (szerkesztő)

7 Kiegészítőkori vállalkozók

•••• Dubniczky Zsolt (főkönyvtáros)

9 Dél-Pesten történt

•••• Skaper Brigitta (történész)

11 Hagyomány és Emlékezet

•••• D. Udvary Ildikó (múzeumigazgató)

16 Műalkotás rekonstrukció

•••• Millisits Máté (művészettörténész)

18 Könyvszemle

20 Józsefváros múzeuma

•••• Horváth Tímea (kommunikációs munkatárs)

Támogassa adójának 1%-ából a Budapesti Honismereti Társaságot!

A Budapesti Honismereti Társaság kéri tagjait és támogatóit, hogy minél többen ajánlják fel egyesületünk számára adójuk 1%-át. A támogatást működésünkre, a „Városunk – Budapesti Honismereti Híradó” 2025. évi számainak kiadására és terjesztésére használjuk majd fel. Egyben ezúton is köszönjük támogatóinknak múlt évi adóhozjárulásait!

Budapesti Honismereti Társaság
Adószámunk: 19673903-1-41
1043 Budapest, Berda József utca 48.

Miért nézzem meg a www.bpht.hu-t?

Mert a fővárosi Helytörténeti Portálon találok meg:

- a legfrissebb fővárosi helytörténeti híreket;
- az Ajánlott oldalak menüpontjában a legrövidebb utat a hazánkban kiadott történettudományi, levéltári, hadtörténeti, irodalom- és nyelvtörténeti folyóiratokhoz, múzeumokhoz, könyvtárakhoz, magyar elektronikus újságokhoz, honlapokhoz;
- a legtöbb információt a fővárosi és kerületi helytörténettel foglalkozó civil szervezetekről, gyűjteményekről;
- a Városunk összes eddig kiadott számát;
- az Archívumban a Budapesti História 131 előadásának szerkesztett változatait.

Csak ezekért!

Alapította a Budapesti Honismereti Társaság és a Budapesti Történeti Múzeum
Kiadja a Budapesti Honismereti Társaság
Felelős kiadó: Breinich Gábor
1043 Budapest, Berda József u. 48., tel.: 370-0652
E-mail: info@bpht.hu
Internet: www.bpht.hu
Felelős szerkesztő: Gábrriel Tibor
Szerkesztőbizottság: Breinich Gábor, dr. Buda Attila, dr. Róbert Péter, dr. Sándor Tibor, dr. Sipos András

A VÁROSUNK **belföldi előfizetési** díja 1200 Ft/év. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon a 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront), postán: 1900 Budapest, telefonon: 06-1-767-8262 és e-mail-en: hirlapelofizetes@posta.hu. A Budapesti Történeti Múzeumban, Budapest Főváros Levéltárban, a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár központi és fiókkönyvtáraiban, a kerületek helytörténeti gyűjteményeiben, múzeumaiban és a Budapesti História előadóestjein ingyenesen is terjesztett. Helytörténeti magazinunk Budapest Főváros I. kerület Budavári Önkormányzat, VIII. kerület Józsefváros Önkormányzata, X. kerület Kőbánya Önkormányzata, XX. kerület Pesterzsébet Önkormányzata és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával valósult meg.

Lechner és Kőbánya

Egy építész gyökerei és öröksége

•••• Verbai Lajos

Lechner Ödön igazolványképe (1910)

Fotó: Fortepan/Máté Olga

Halálának 110. évfordulóján, 2024-ben Lechner Ödön és munkássága került Kőbányán a helytörténeti események középpontjába. Lechner Ödön (1845–1914) a magyar szecesszió kiemelkedő alakja, életműve szorosan összefonódik Kőbánya ipari és kulturális örökségével. Gyermekkora, családi gyökerei és a helyi közösség hatása meghatározó szerepet játszottak művésztének kibontakozásában.

A Lechner-család Bajorországból származott, majd a 17. század végén telepedett le Pesten. Lechner

Nepomuk János – Ödön nagyapja, felesége révén a klasszicista Zitterbarth családhoz kapcsolódott – alapította 1815-ben Kőbányán

Fotó: Zsemlye Ildikó

a téglagyárat. A téglagyártást Ödön édesapja, Lechner János fejlesztette tovább, modernizálva a Maglódi úti telephelyet, amely a család számára nemcsak munkahely, hanem életforma is volt.

Gyermekkorában Lechner Ödön idejének jelentős részét a családi téglagyárban töltötte. Az agyaggal való játék és kísérletezés már ekkor felkeltette érdeklődését a kerámiák és a díszítőművészet iránt. Ezek az élmények későbbi építészeti pályáján is visszaköszöttek, amikor a magyar ornamentika és az ipari anyagok ötvözésével egyedi stílust teremtett. A gyár környezete az anyagismeret és az innováció szellemével gazdagította ifjúkori tapasztalatait.

Életében fontos szerepet játszott Feszli Frigyesel való megismerkedése, aki a romantikus magyar építészet jeles alakja volt. A „kőbe zárt csárdás” néven emlegetett pesti Vigadó tervezője keleti és népi elemeket ötvözött munkáiban, ami irányt mutatott Lechner számára a nemzeti építészet megteremtésében. A két

A Szent László-templom és Lechner szobra Kőbányán

család barátsága és közös kőbányai gyökerei tovább mélyítették ezt a hatást.

Lechner a Pest-belvárosi Reáltanodában és a Politechnikumban tanult, majd Berlinben folytatta tanulmányait, ahol a korszak kiemelkedő mesterei, Bötticher és Adler tanították. Már ekkor foglalkoztatta a kérdés, hogyan lehet a modern anyagokat, mint az

Fotó: Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény

Lechner kőfejtő bányaudvara napjainkban

acélt vagy az öntöttvasat, nemzeti stílusban alkalmazni. Úgy vélte, hogy a magyar építészet egyedi karakterét az agyag, mint tradicionális alapanyag fejezheti ki.

Talán leginkább kiemelkedő alkotása Kőbányán a Szent László-templom, amely a magyar szecesszió és a nemzeti építészettől egyik ikonikus példája. A Zsolnay-kerámiák és a népi motívumok modern, geometrikus formákkal való ötvözése a templomot nemcsak vallási, hanem kulturális központtá tette. Az épület díszítőelemei a magyar ornamentika gazdagságát tükrözik, egyben hűen képviselik Lechner nemzeti építészeti törekvéseit.

Szorosan kötődik Lechner életműve Kőbánya ipari hagyományaihoz és kulturális örökségéhez. A helyi téglagyártás és a kerámiák használata munkáinak meghatározó részévé vált, amelyekben az ipar, a tradíció és a modernitás szintézise valósult meg. Gyermekkori élményei és a helyi ipar tapasztalatai nélkülözhetetlen alapját képezték építészeti látásmódjának.

Öröksége ma is érezhető Kőbánya építészetében és szellemi arculatában. A Szent László-templom és a családi téglagyár, mint kulturális örökségek emlékeztetnek arra, hogy a helyi tradíciók és a nemzeti építészet összekapcsolása időtálló értékeket teremthet. Életműve példaként szolgál arra, hogyan válhat egy építész gyermekkori környezete és helyi kötődése egyetemes művészi értéké.

A lechneri életmű helyi vonatkozásainak ismertetése 2025-ben is hangsúlyosan fog folytatódni a főváros X. kerületében. Ekkor

Fotó: Vasárnapi Újság 1914. 24. sz. 489 p.

lesz a Szent László-plébániatemplom felszentelésének 125. évfordulója.

Lechner Ödön temetési menete

Pesterzsébet 100

Pusztá, telep, nagyközség, város, kerület

•••• Benyovszky Tóth Anita

Több mint 150 éves múltra tekint vissza Pesterzsébet, Budapest XX. kerülete. Sok szempontból mondhatjuk különlegesnek fejlődéstörténetét. A legérdekesebb, hogy ez alatt a rövid időszak alatt olyan sokszor változtatták meg az elnevezését vagy a jogállását, mint kevés magyar településnek: Gubacs, Erzsébetfalva és Kossuthfalva, Leninváros, Pesterzsébet és Pestszenterzsébet többször ismétlődve és váltva egymást. Puszt-

koszban, vágóhíd híján mocskos fészerekben vágták az állatokat. Iszonyú méreteket öltött a tuberkulózis és a csecsemőhalandóság. A fertőzött vizű kutak miatt gyakran fellángolt a tífusz és a malária. A polgári iskolai tanulók apró tantermekben szorongtak, a gimnázium egy elemi iskola épületében működött.

Az élehetetlen lakókörülmények és az óriási munkanélküliség tarthatatlan állapotot eredményeztek. Tehát egyedül a település népességszáma adott okot arra, hogy városi rangot kapjon, hiszen 1920-ban már 40 545 fő lakott itt, ami 1930-ra 67 871 főre duzzadt. Az 1930-as népszámlálási adatok alapján már Pesterzsébet volt a legtöbb lakosú megyei város az országban, és az összes város tekintetében az ötödik legnépesebb: Budapest mellett csak Szeged, Deb-

recen és Kecskemét lakosság száma előzte meg (Fél-ezer fővel lemaradva hatodikként Újpest követte – a szerk.).

Nyilvánvaló volt, hogy a modern településfejlesztés hatalmas munkája várt a városvezetésre. Pesterzsébet első polgármestere, dr. Chikán Béla fontosnak tartotta ugyanakkor, hogy a javarészt munkások lakta városban a szociális kérdések megoldásával is kiemelten foglalkozzanak. A helyi fejlesztések fedezetéül a több alkalommal felvett amerikai kölcsönök és a lakosságra nehezedő adóterhek szolgálták, melyből az elodázhatatlan beruházásokat végre elindíhatta a város.

Fotó: Fortepan/Vincent Till Baumgartner

Pesterzsébet Hangya-telepe, háttérben egy gyártelep (1935)

Elkezdték a közmunkák szervezését, a szegényház építését, az utak burkolását, a villanyhálózat fejlesztését, a vízvezeték- és csatornarendszer lefektetését és a közutak kiépítését. Pár év leforgása alatt építettek vágóhidat, ravatalozót, kislakásokat, strandfürdőt, gimnáziumot, új elemi iskolákat, aggok házát, tüdőgondozót. Megszervezték az anya- és csecsemővédelmet, létrehozták a mentőszolgálatot, visszaszorították a tuberkulózis-fertőzöttséget.

Rendezték, parkosították a katolikus templom körüli teret, ahonnan végre áthelyezték a piacot az új vásárcsarnokba. Azonban hiába minden igyekezet, az egyre fokozódó szegénység miatt folyamatosan ingyenkonyhát kellett üzemeltetni a városban, a Hangyatelep hajléktalan szegényeinek és a Dühöngőtelep összedőlő vályogkunyhóinak kérdését sokáig nem tudták megoldani.

Pestszenterzsébet. Reál-gimnázium

Fotó: Zempléni Múzeum

ta, telep, nagyközség, város, társ, majd önálló kerület. Pesterzsébetnek tehát bőven akad ünnepelnivalója, a 2024-es év például a várossá válás 100 éves jubileuma volt, és egyben a ma is használatos Pesterzsébet elnevezés legelső hivatalossá válásának éve.

Ahhoz azonban, hogy Pesterzsébet valódi várossá fejlődhessen, sok nehézséget kellett leküzdenie. Az 1870-es megalapítást kísérő tervszerűtlen építkezési hullámok, a szegényebb munkásréteg tömeges betelepülése, majd az első világháború nehézségei miatt a nagyközség semmilyen jelentős fejlődésen, városiasodáson vagy szociális javuláson nem ment keresztül.

A fővárosi agglomeráció fiatal települése 1924-ben semmiképpen sem rendelkezhetett azokkal a jellemzőkkel, melyek egy önálló város minden kritériumának megfeleltek volna. Kizárólag a főutca volt burkolva és csatornázva, a vízvezeték be sem jött a városba és összesen két közút állt rendelkezésre. A poros-saras utcákon, tereken alig volt fa, a nyitott piac úszott a

1929-re felépült az áll. Kossuth Lajos Reál-gimnázium (képeslap)

Fotó: Pesterzsébeti Múzeum

A Csarnok téri vásárcsarnokot 1925-ben nyitották meg

A várossá válással meginduló fejlesztő munka az 1929-es nagy gazdasági világválság miatt megtorpant, majd a második világháború hatására teljesen megszűnt. Az önálló városi lét csak 1949-ig tartott: Pesterzsébet 1950. január 1-jétől Soroksárral együtt a főváros XX. kerületévé vált.

Buda polgára

125 éve született Márai Sándor

•••• Buda Attila

Az 1900. április 11-én *Grosschmid Sándor* néven Kassán anyakönyvezett kisfiút *Márai Sándor* néven ismerte meg a magyar olvasóközönség. Iskolái befejezése után, 1918-ban költözött Budapestre, első önálló munkája, egy versgyűjtemény volt, *Emlékönyv* címmel ugyanebben az évben még szülővárosában jelent meg. Igazi műfaja azonban a próza lett, életműve önálló kötetekből és a napisajtóban megjelent igen változatos tematikájú írásokból áll. Az *Újság*, a *Pesti Hírlap*, a Pantheon Kiadó, majd a Révai voltak első számú budapesti kiadói. Mind kötetek, mind a sajtóban megjelent cikkeinek jelentős visszhangja volt.

1931 és 1945 között az I. kerületi Mikó utcában lakott, a Vérmező, a Déli-pályaudvar közelében. Illusztris környék volt ez, néhány lépésre, a Logodi utcában élt *Kosztolányi Dezső*, s élete utolsó évében, 1940 és 1941 között *Babits Mihály* is. A Mikó utcában írta *Márai Csutora* című kutyatörténetét és az *Egy polgár vallomásai* című, személyes emlékeit is felidéző regényét. A kötet megjelenése után a névvel említett szereplők közül voltak, akik beperelték, ezért a harmadik kiadástól (1940) kezdve több helyen megváltoztatta a szövegét.

Itt születtek más, keresett és népszerű regényei is, például a *Kassai őrjárat*, *A gyertyák csonkig égnek* vagy a *Füves*

könyv. És a *Szindbád hazamegy*, a *Krúdyt* idéző, a polgári mentalitást, a lassan elmúló életet s a kető egymásra játszását magába foglaló, részben önvalomásként is olvasható regény.

Napilapokban megjelent cikkeiből kiderül, hogy ezen az Alagút–Krisztinaváros–Halászbástya által

határolt területen otthon érezte magát, sé-tái közben figyelt a házakra, a terekre, a zöldre és az emberekre; az állandóra és a változókra is. De nem került ki sem a külpolitikát, sem a belpolitikát, ahogy a kulturális élet aktuális eseményeit, szemé-

lyiségeit sem. A moszkvai perek idején 1937. februárjában egy fénykép láttán, amelyen *Stalin* (Sztálin) átöleli *Vorosilov* vállát, akkor és napjainkban is különösen aktuális megállapítást tett a közéleti felvételekről: „a kor prominensei, akik később férfiasan kivégeztették egymást, előbb barátságosan ölelkeznek. A fénykép egészen új kelléke a történetírás-

nak. Lehet csálni vele, mint mindennel, amit egy zseni feltalál, s aztán a politika kisajátít; de lehet bizonyítani vele, inkább és jobban, mint szóval és írással.”

Nem halkították el a hangját a háború évei, cikkei egyre erősebb ragaszkodását mutatják a kultúra értékeihez, az életmódhoz, amelyben mindennek megvolt a helye és evvel generációkon átívelő bizton-ságot adott. Mindez nyilván védekezés is volt az örökölt világ lassú romlása ellen. Hiszen közvetve ugyan, de ő is a holoka-

Fotó: wikipedia

Márai Sándor az 1940-es évek elején

Emléktáblája – I. kerület, Mikó utca 2.

uszt érintette: apósa a kassai gettóba került, ahonnan nem sikerült kimenteni, s életét Auschwitzban fejezte be.

Ahogy a front közeledett, feleségével elhagyták Budapestet, a Mikó utcai ház pedig az egyik bombázás során lakhatatlanná vált. Az ostrom után a II. kerületbe költöztek, írói elismertsége azonban a nagy történelmi sorsforduló után megbicsaklott – legalábbis a korabeli Magyarországon. Jól mutatja ezt *Lukács György* egyik kritikája a *Fórum* című folyóiratban (1948), amelyben elismerte, Márai ellenzte ugyan a náciizmust, de felröptette neki, hogy nem talált utat a dolgozóig. Lukácsnak a *Szabad Nép* 1948. decemberi számában olvasható jellemzése pedig, mely szerint Márai oda van láncolva „a nyugati kozmopolitizmus jampecségéhez” világossá tette az itthoni pálya bezárulását. Mindezt megerősítette, hogy *Sértődtek* című regényének harmadik részét ugyanebben az évben bezúzták – s a magyar könyvkiadás egész életművét 1990-ig mellőzte. Felnőtt ez idő alatt másfél generáció anélkül, hogy olvashatta volna írásait. A Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban „migráns”-sá váló író csak a rendszerváltás után térhetett haza – műveiben (1989-ben San Diegoban elhunyt – a szerk.) – szülőföldjére.

Holokauszt 80

Józsefvárosi megemlékezés sorozat

Október közepétől november végéig ingyenes programokkal emlékezett meg Józsefváros Önkormányzata és a Rendezvény8 a városrész tragikus napjairól Holokauszt 80 – Nagy zúr Kis Varsóban címmel. 1944. október 15-én a nyilasok és németek ellen kétnapos fegyveres ellenállás folyt a Teleki László tér és a Népszínház utca környékén, melyet leverése után egy pogrom követett.

Fotó: Józsefvárosi Múzeum

Október 15-én az Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetemen egy kerekasztal-beszélgetést szerveztek *Adler Tamás* szociológus, *Bartha Ákos* történész és *Bergendy Péter* filmrendező részvételével. Másnap, október 16-án, majd november 6-án másfél órás városi sétát hirdettek meg Nagy zúr Kis Varsóban címmel a Gláser Jakab Alapítványt bevonva. Városi sétájuk a Teleki

László téri Lámpagyűjtogató szobra előtt indult. Megemlékezés sorozatuk befejező programjában, november 28-án a Nagyfuvaros utcai Zsinagógában emlékezés és koncert volt – az Ábrahám Fiai együttes héber, jiddis és orosz nyelvű dalokat adott elő.

Budapest egyik jelképéről

175 éve avatták fel a Lánchidat

•••• *Rojkó Annamária*

Valaha egyetlen hajóhíd kötötte össze Budát Pesttel, és ha a pestiek éppen a krisztinavárosi Márványmenyasszony borkimérésbe igyekeztek, akkor az egész Várhegyet meg kellett kerülniük. *Gróf Széchenyi István* két máig ható kezdeményezése – a 175 évvel ezelőtt felavatott Lánchíd és az 1857-ben elkészült Váralagút – nem csupán a hegy levét tették könnyen elérhetővé a pestieknek, hanem valóban összekötötték az akkor még két önálló várost.

1832-ben Széchenyi a Hídegylet megalapításával az anyagi alapokat kívánta megteremteni. A pénzügyi támogatás fő szervezője *Sina György* báró volt, míg a terveket – az angol *William Tierney Clark* készítette. A Duna-híd mintájaként az ugyancsak általa tervezett Marlow-i híd szolgált. (Marlow történelmi kisváros a Temze mentén, és 2006 óta Budavár testvérvárosa.)

Lánchidunk kivitelezését a skót *Adam Clark* vezette. A skót mérnök építőmunkásokat is hozott magával, akiknek többsége később Magyarországon alapított családot.

Tíz évvel a Hídegylet megalapítása után, 1842. augusztus 24-én *József nádor* tette a le a Lánchíd alapkövét. Az átkelő megvalósítása számos különleges technikai megoldást igényelt. A híd láncainak feszítését a horgonykamrával oldották meg, amelynek szerepe napjainkban is változatlan. Látványosan a láncfonatok a kőoroszlánoknál befutnak a föld alá és eltűnnek; valójában negyven méter hosszúak, meredeken folytatódnak. A horgonykamrában a bejövő láncokat két óriási saru feszíti a falnak.

A régi Lánchíd fagerendákból állt, és a korlátja is fából készült. A gyalogjárdát az úttesttől egyszerű korlát választotta el. A 380 méter hosszú híd, Buda 1849 májusában zajló ostroma során kisebb sérülé-

Fotó: Zempléni Múzeum

Lánchíd az 1900-as években

kőoroszlánokat, amelyeknek a közhiedelemmel ellentétben igenis van nyelve – csak három évvel később helyezték a hídfőkre.

A híd teljes szerkezetét 1914-től két év alatt teljesen átépítették, mert a megnövekedett forgalmat a szerkezet már nem bírta. A faelemeket acélgerendákra cserélték, és a láncok is hosszabbak lettek. Budapest ostromakor 1944-ben a németek fölrobbantották a hidat, de a láncok 70%-át az újjáépítéskor meg tudták menteni. Felújítása az eredeti átadás centenáriuma, 1949-re készült el, majd 1973-ra, Budapest egyesítésének százéves évfordulójára ismét elvégezték a szükséges nagyjavítását. A 2021-ben történt újabb felújítás óta a Lánchíd ismét régi pompájában feszül a Duna felett, a személyautó-forgalmat azonban kitiltották róla.

Fotó: OSZK/Barabás Miklós

Clark Ádámról készült grafika

Bár úgy tartja a legenda, hogy az Alagutat azért építették, hogy eső esetén legyen hová betolni a Lánchidat, ez természetesen csak egy vicces adoma.

1850-ben, a híd forgalomba helyezését követő évben társaság alakult az Alagút építésére. A terveket a két Clark készítette és a munkálatokat Clark Ádám irányította. A Várhegy-alagút építését kétfelől kezdték meg, és a szükséges robbantásokhoz az uralkodó 800 mázsa lőport adományozott. A 350 méter hosszú átkelőt 1857 márciusában adták át a gyalogosoknak, és a következő hónapban a közúti forgalom is elindult rajta. Az úttestet hajdan fakocka borította. Az Alagút két végén irodákat, szolgálati helyiségeket és lakásokat alakítottak ki. Valaha a földszinten volt a pénztár, ahol a hídpénzt szedték, vele szemben a műhely, ahol a karbantartási munkákat végezték. A két felső szolgálati lakáshoz egy-egy kis kert is tartozott a Várhegy oldalában. Az Alagút a főváros centenáriuma gyöngyház színű mozaikburkolatot kapott, újabb felújítására megérett az idő.

Széchenyi gróf, a Lánchíd és az Alagút ötletgazdája egyiken sem sétálhatott át. Buda és Pest szimbólummá vált műtárgyainak avatása idején már visszavonultan élt Döblingben.

Fotó: Fortepan

seket szenvedett, és – bármilyen bizarr is az utókor számára –, de a Lánchidat 1849. november 20-án *Haynau* császári főparancsnok avatta fel.

Az Alagút bejárata a Lánchíd térről (ma Clark Ádám tér) nézve az 1900-as években

Kiegyezés kori vállalkozók

Gyárak és palotájuk is volt Józsefvárosban

•••• Dubniczky Zsolt

Pest reformkori gazdasági, kereskedelmi fejlődése vonzotta a vállalkozó szellemű embereket, akik szívesen költöztek a városba és nyitottak üzletet. Ezek közé tartozott a bajor eredetű *Gschwindt* család is, akik az 1840-es években hamar megtalálták a számításukat Pesten. A családi vállalkozás alapjait megteremtő Mihály a Belvárosában az Őri és Párizsi utca sarkán nyitott dohányáru-kereskedést, amit azonban az 1851-ben bevezetett állami dohánymonopólium miatt kénytelen volt feladni. Ekkor váltott má-

ivóvíz formájában, s nem is ital készült belőle, hanem a gyár mellett létesült első köztisztasági fürdőként, ami a melléktermékeknek köszönhetően még gyógyhatással is rendelkezett, még az Orvosi Hetilapban is méltatásra került.

Az évtizedek alatt folytatott szorgos munka persze nem maradt érdem nélkül. Mihály 1872-ben nemességet kapott, emellett olyan vagyona tett szert, hogy a főváros kiépülő főútvonalán, az elegáns Sugárúton (mai Andrassy út) már az 1880-as évek legelején előkelő bérházat tudott magának emeltetni.

Családjuk gyárépülete és fürdője a mai József körút és Őllői út sarkán

sik iparágra, amivel ő és utódai sikeres vállalkozókká, a 20. század legelejére nagytőkésekké váltak.

Mihály 1853-ban vásárolta meg Józsefvárosban a mai Corvin mozi és a környező házak helyén álló, akkor még külvárosi *Günther Pál*-féle szeszgyárat, amit a saját neve alatt üzemeltetett és fejlesztett tovább, számolva a kereslet és kínálat nyújtotta piaci lehetőségekkel. A gyárat 1868-ban családi részvénytársasággá alakították. Mihálynak szorgos munkával sikerült elérnie, hogy a *Gschwindt*-féle szesz-, élesztő-, likőr- és rumgyár fogalommá váljon a városban és piaci körökben egyaránt. Portékáik között jó minőségű likőrök, bor- és gyümölcs párlatok szerepeltek, melyek keresett termékeké váltak.

A gyár egyik mellékterméke a lepárlás során keletkező, malátát is tartalmazó melegvíz volt, amit *Gschwindt Mihály* ügyes technológiával ugyancsak hasznosítani és értékesíteni tudott. Persze nem

tel gazdagította. Sikerült a 20. század legelején a Józsefvárosban, az addigra már a

Nemzeti Múzeum körül kiépült mágnesnegyedben, ingat-

Gschwindt Mihály dohánykereskedésének hirdetőménye 1840 körül

lant szereznie, ahova házat építtetett. A mai Puskin és Bródy Sándor utca sarkán elhelyezkedő telek ugyan nem volt nagy – jórészt negyede azoknak a telkeknek, amelye-

Fotó: a szerző felvétele

Palotájuk a mai Puskin és Bródy Sándor utca sarkán

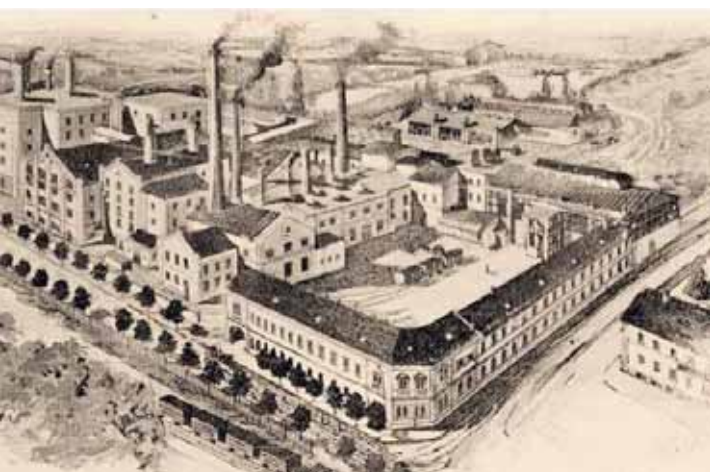
ken a mágnesnegyed palotái épültek –, viszont kiváló helyen feküdt. A Múzeumkert északi oldalán délre és részben a mai Pollack Mihály

térre, valamint a Múzeumkertre nézően helyezkedett el, az itt felépült főnemesi paloták tőszomszédságában.

1899-ben *Gschwindt György* a telken álló házat lebonttatta, és helyére *P. Tóth Sándor* építőmester tervei szerint egy várkastélyra emlékeztető, ma is álló – 2024-ben műemléki védetség alá kerülő – német reneszánsz stílusú házat emelt, stílusosan illeszkedve az itt lévő palotaépületekhez. Az épület eleve kis alapterületű a három emelettel, saroktoronnyal és a zárterkéllyel sikerült megnövelni.

Az építkezés befejezésének időpontja (1901) a Bródy Sándor utcai erkély oldaláról olvasható le, ahol a napórával együtt olyan, a tudásra és bátorságra utaló szimbólumok is feltűnnek, mint a bagoly és a kakas, melyek György szabadkőművességére utalnak. S talán ebből az eszméből ered a gyár *Aqua Vitae* nevezetű likőre is. Beszélték ugyanis, hogy a házat építtető György az épület titkos pincéjében egy örök életet adó esszenciát próbált meg összeállítani.

A gyár és a fürdő 1908-ig működött Józsefváros területén, egy tűzvész és a körút nagyvárosiasodása készítette költözésre. A Bródy Sándor utcai épület viszont immár több mint száz esztendeje áll a maga helyén, és a családnak állít örök emléket.

Fotók: Dohánymúzeum

Füstfaragó és az orkesztrion

Aki igazán nagyot mert álmodni

••• Verbai Lajos

Számos magyar feltalálót adott a 20. század, de kevesen voltak olyan különlegesek, mint Vízzy (Weiser) Rezső. Ez a kőbányai kéményseprő mester nemcsak a tetőkön dolgozott kiválóan, hanem egy elképesztően különleges műszaki és zenei projektet is megvalósított nyugdíjas éveiben. Életének álma volt egy orkesztrion (géporgona) megalkotása – egy olyan zeneautomatáé, amely képes egy egész szimfonikus zenekar hangzását visszaadni.

Az orkesztrion a 19. század technológiai csodája volt. Ezek a lyukkártyával vagy lyukszalagos mechanikával vezérelt zenegépek a kocsmák, mutatványosbódék és bárók „zenekarai” voltak, ahol nem mindig engedhették meg maguknak az élő zenét. A szerkezetek különböző hangszereket, például zongorát, ütőhangszereket, sőt fúvósokat is megszólaltattak, bámulatos összhangot teremtvén. Vízzy azonban nem elégedett meg a korabeli zenegépek szokásos hangzásvilágával. Olyan orkesztriont akart építeni, amely akár különböző zenei stílusokat is vissza tud adni. Az élet a tetők világába kényszerítette, de nyugdíjba vonulás után végre minden energiáját élete nagy álmának szentelhette. Az építkezés kezdetén két régi zenegép maradványaihoz jutott hozzá: egy Philipps 3-as Paganini modellhez az 1920-as évekből, és egy Welte Style 6 Concert Orchestrionhoz. A két gépet felújította, majd egybekapcsolta őket, hogy egyetlen hatalmas rendszert alkossanak. Az eredeti alkatrészek hiányát a háború utáni Magyarországon leleményességével pótolta: a szükséges anyagokat, például a gumit, mással helyettesítette. Sok ilyesfajta ügyeskedés kellett.

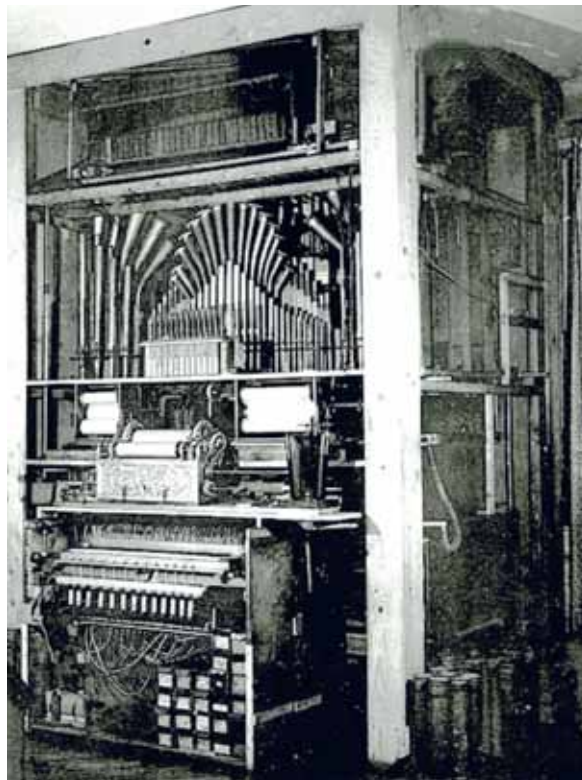
Elkészült mesterműve nemcsak méreteiben volt lenyűgöző – az alapgép 5 x 5 x 5 méteres, míg a kisebb mellékgép egy hatalmas szekrény méretével vetekedett –,

Vízzy Rezső szerkezeténél

Az orkesztrion folyamatosan bővült. Ha új hangszert talált, azt gondosan beépítette az összhatásba. A gép végül egyfajta zenei ökoszisztémává vált, amely szinte élő organizmusként növekedett és fejlődött. Az óriási szerkezet azonban nemcsak Vízzy életét, hanem lakását is teljesen betöltötte. Amikor a helyszűke már elviselhetetlenné vált, a mester úgy döntött, hogy felajánlja az orkesztriont a kőbányai közösségnek. Cserébe egy szerény panellakást kért, de a helyi tanács nem méltányolta az ajánlatot. Vízzy 1987-ben, egy tragikus balesetben hunyt el, amikor ruhája lángra kapott egy gázláng meggyújtása közben.

Így a különleges zenegép sorsa megpecsételődött, halála után azt barátja, Meyer József örökölte, aki azonban nem tudott mit kezdeni a hatalmas gépezetekkel. A magyar múzeumok sem fogadták be őket helyhiány és a rossz raktározási körülmények miatt. A szerkezet végül a kőbányai vasútállomás pincéjébe került, ahol állapota folyamatosan romlott. Végül a gép apránként a határon túlra vándorolt. Ott felújították, eladták. Most egy amerikai múzeum megbecsült darabja.

Élete és munkássága egyaránt figyelemre méltó példája annak, hogyan válhat az ember szenvedélye életre szóló küldetésé. Története mindannyiunkat arra emlékeztet, hogy az álmok valóra váltása nemcsak erőfeszítést, hanem bátorságot is igényel. Sajnos Vízzyt és orkesztrionát sosem becsültük meg az őket megillető figyelemmel.

Fotók: Kőbányai Helytörténelmi Gyűjtemény

Géporgonájának egy része

hanem technikai megoldásaiban is. A gép működése vákuum és légáramlás alapján zajlott: a fűjtatók és légszivattyúk által létrehozott légnyomás különböző szelepeken keresztül szólaltatta meg a hangszereket. A zenegép képes volt operát, operettet,

A bérház, amelyben Vízzy a Martinovics téren élt

Dél-Pesten történt

Zsidó hitélet az agglomerációban

•••• Skaper Brigitta

Tíz család részvételével az erzsébeti zsidó fiókhitközség 1876-ban alakult meg. Az első elnök *Gráner Sándor*, a gondnok pedig *Goldstein Sámuel* volt. Az erzsébetiek az alsó-dabasi járáshoz tartoztak; az anyakönyvi kerület központja 1886-ban Soroksár lett.

Hamarosan megalakult az erzsébetfalvai Chevra Kadisa (Szent Egylet), amely a zsidó temető területét megvásárolta, bekerítette és a temetéshez szükséges körülményeket kialakította.

Miután a soroksári hitközség rabbija, *Schön Mózes* meghalt, Soroksár és Erzsébetfalva 1899 végén együtt választotta meg *dr. Krisháber Bélát*, akit 1900 januárjában, Soroksáron iktattak be ünnepélyes körülmények között. 1901-re felépült a zsinagóga, amely hozzájárult ahhoz, hogy 1903 nyarán a rabbi-

Fotók: Pesterzsébeti Múzeum

székhelyet Erzsébetfalvára helyezték át. 1911-ben *dr. Vincze Jakab* orvost választották meg a hitközség vezetőjének.

1920-ban önálló hitközségi irodát szerveztek, amelynek vezetőjévé *Mann Gizellát* nevezték ki, az ügyeket *dr. Balázs Adolf* hitközségi titkár – későbbi városi főügyész – vitte. 1921-ben különálló kultúr, gazdasági és szertartási ügyosztály létesült. 1922 szeptemberében a Hunyadi utca 29. alatt nyílt meg 75 tanulóval a négyosztályos, két tanerős Izraelita Elemi Iskola.

A Chevra Kadisa az 1920-as években *Goldberger Jakab* elnök és *Ritternspor Mór* gondnok vezetése alatt komoly fejlesztéseket hajtott végre. 1927-ben megnyitották az Aggok Házát és 1928 februárjában felszentelték az új cementfallal körbevett temetőt.

1925-től indult el Ney Leó pestszenterzsébeti zsidó kereskedő vezetésével a Mi Konyhánk jótékonyági akció, amely a téli időszakban a rászorulóknak osztott meleg ebédet. A legfőbb patrónus a kormányzó felesége lett, aki 1934-ben megengedte, hogy a székházat róla nevezzék el Horthy Miklósné Szeretetháznak. 1941-ben a város vezetősége feloszlatta az egyesületet.

1930-ban érte el a csúcspontot a zsidó lakosság lélekszáma, a hitközség tagjainak száma ekkor 4522 fő volt (Az 1929-es Ma-

gyar Zsidó Lexikonban *dr. Krisháber Béla* 1600 családról írt). Az 1941-es népszámlálási adatok szerint 3978 izraelita és 650 keresztény vallású izraelita élt a városban, így a 77 ezer lakos mindössze 5,2 százaléka számított zsidónak.

Gráner Sándor, az 1876. évi hitközség elnöke és kez. képviselő, Erzsébetfalva.

A gettó kijelöléséről *dr. Rézler Gábor* polgármester 1944. május 21-én rendelkezett, s a beköltözés határidejét május 31-ében alapította meg. A bombázásokban leginkább megsérült területeket jelölte ki, a hét házcsoportot kívülről a rendőrség őrizte. Június 29-én a csendőrök váratlanul kordont vontak a gettó köré, július 1-jén a vasútállomásra hajtották az embereket és tehervagonban Monorra vitték őket. Itt a téglagyár udvarán, körülbelül egy hétig a szabad ég alatt kellett tartózkodniuk. Horthy hiába ál-

lítottatta le a deportálásokat, a több mint 24 000 embert nyolc vasúti szerelvényvel szállították el július 6. és 8. között. Arról számoltak be a túlélők, hogy 80–85 embert zsúfoltak egy marhahavonba. A több napos út végén érkeztek meg Auschwitzba...

Nem tudjuk, összesen hány erzsébeti zsidó halt meg a koncentrációs táborokban és a munkaszolgálatban. A *Haladás* 1946-os cikke szerint Pestszenterzsébet zsidó közösségéből 698-an maradtak.

Az 1945-ben hazaérkezők megszenstelenített, kirabolt zsinagógát találtak, amelyet csak 1948-ra sikerült helyreállítani. A „fordulat” után megszüntették a hitközség civil szervezeteit, a Budapesthez csatolásra hivatkozva elvették a hitközség önállóságát, államosították a felekezeti iskolát. A „városrehabilitáció” miatt sokakat Budapest más kerületeibe költöztettek át. A zsinagógát az 1960-as években eladták, az évtized végére a közösség fokozatosan elenyészett.

2002-ben azonban Dél-Pesti Zsidó Hitközség néven újjászerveződött: tavasszal az önkormányzat és a Budapesti Zsidó Hitközség segítségével *dr. Kardos Péter* főrabbi a Zamárdi utcában felavatta a volt

üzlethelyiségből kialakított imatermet. Mivel csakhamar kicsinek bizonyult a helyiség, egy új zsinagóga építésének gondolata fogalmazódott meg. A Csepelen építendő épület terve elkészült ugyan, azonban a költségek túl ma-

Fotó: Facebook/Pesterzsébet Média

Középen, a pulpituson tóra és tóravért az Elődeink tárlaton

gasnak bizonyultak, így másik megoldást kerestek. A körzet vezetése végül talált egy ingatlant, amelyet a helyi adományokat, támogatásokat is igénybe véve a BZSH megvásárolt. Az imaházat 2018. december 6-án avatták fel a Vörösmarty utca 8. szám alatt. Ebben az épületben nyílt meg 2024 januárjában a hitközség történetét bemutató *Elődeink* című állandó kiállítás.

Ybl megvalósult álma

Érdekességek a Várkert Bazárról

••• Balázs Attila

Megjelent a Budavári Palota múltjáról szóló ismeretterjesztő könyvsorozat negyedik kötete, amely ezúttal a Várkert Bazár múltját dolgozza fel. November 20-án a Várkert Bazárban működő Ybl 6 Művészeti Térben tartották az ünnepélyes könyvbemutatót, melynek során a nagyközönség megismerhette az *Ybl megvalósult álma – a Várkert Bazár története* című könyvet. A kiadványt Szentpály-Juhász Miklós, a könyv szerzője, L. Simon László kultúrpolitikus és Fodor Gergely kormánybiztos pódiumbeszélgetés formájában mutatta be.

Ennek során a szerző érdekességeket villantott fel a Várkert Bazár történetéből: Az építkezés 1875-ben egy polgárosszony építési engedélye miatt indult el. Ugyanis Sauerpreis Lujza asszony emeletráépítést kezdeményezett a Duna-parton lévő házáat illetően. A Fővárosi Közmunkák Tanácsa részéről azonban báró Podmaniczky Frigyes felvetette, hogy az engedély megadása helyett az egész házsort meg kellene vásárolni, és elbontani, hogy a Királyi Palota előterében a rangjához méltó kerteket alakítsanak ki. Javaslatának elfogadásával indult útjára a Várkert Bazár tervezése, amely nyitánya volt a palota teljes körű megújításának a századfordulón.

Fotó: BHT

A pódiumbeszélgetés résztvevői:
L. Simon László,
Fodor Gergely és
Szentpály-Juhász Miklós

A most bemutatott könyv a Várkert Bazár helyszínének középkori gyökereitől kezdve az Ybl Miklós általi tervezés és kivitelezés nehézségein át, egészen az elmúlt egy évtized sikereig fűzi a történetet. Eközben természetesen érinti azt is, hogy a szocialista éra alatt itt működött a Budai Ifjúsági Park, ismertebb nevén az Ifipark, valamint azt is, hogy hogyan kerülhetett fel a Várkert Bazár a világ legveszélyeztetettebb műemlékeinek listájára. Ez a könyvbemutató egy egész éven átívelő rendezvénysorozat záróakkordja volt, amellyel a tíz éve megújult Várkert Bazárt népszerűsítették.

Lánchíd Kör

Ifjúsági programjainkról

••• Praimajer Mária

Főként általános és középiskolai tanulók számára szervezte meg a budavári Lánchíd Kör egyesület őszi programjait. 2024 szeptemberében báró Eötvös Józsefről a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium tanára, Ambros Máté tartott előadást, amelyen nagy számban vettek részt a gimnázium diákjai. Az előadást követően került sor az Eötvös-emléktábla koszorúzására a politikai Úri utca 19. számú szülőházán.

Gyűjtőmunkáját ismertette Agócs Gergely néprajzkutató

Októberben Visegrádra kirándultak a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnázium diákjai, tanárai és a Lánchíd Kör tagjai. A kiránduláson a városismertető séta végén totó kiegészítéssel adtak számot a diákok és tagjaink frissen szerzett ismereteikről, majd a Mogyoró-hegyi bob pályán nemcsak a kilátás nyújtott számukra élményt, hanem a „bobozás” is.

Novemberben dr. Agócs Gergely néprajzkutató, a Hagymányok Háza főtanácsadója hagyományosan a Budapesti Egyetemi Katolikus Gimnáziumban megrendezett előadásban a türk népekkel a nyelvi és zenei rokonságot közérthető példákkal és zenei betétekkel illusztrálva kalauzolta el a diákokat az Észak-Kaukázus mentére, az Amu-darja vidékére, ahol 24 alkalommal személyesen gyűjtötte a térség lakóinak dalait.

Egyesületünk december 10-én huszonötödik rendezvényét, amelyen a Budavári Általános Iskola tanulói adnak műsort a

Fotók: Lánchíd Kör

Novemberi előadásunk hallgatói

Tárnok utcai épületben. A jubileumi programon felidézzük a több mint két évtizede a Várban az egyesület által elsőként felállított karácsonyfánál a Luca-napi gyertyagyújtásként indult, gyerekek számára rendezett karácsonyra hangolódó programot. Ezeket a rendezvényeken Felvidékről érkező gyermekek is részt vettek, akiknek utazását a Rákóczi Szövetség is támogatta. A Lánchíd Kör rendezvényeit a Budavári Önkormányzat, az egyesület működését a Nemzeti Együttműködési Alap támogatja.

Hagyomány és Emlékezet

Tárlat a pesterzsébeti zsidóság történetéről

•••• D. Udvary Ildikó

Kiállításunkat a Pesterzsébeti Múzeum Gaál Imre Galériájában a Holokauszt 80 emlékévéhez kapcsolódva nyitottuk meg 2024. október 9-én Hagyomány és Emlékezet címmel,

nepi szokásokat is igyekszik bemutatni a látogatóknak.

Az első részben a pesterzsébeti zsidóság történetét foglaljuk össze a kezdetektől 1944-ig néhány helyi családtól (Gönczi, Rosenberg és Langermann) kölcsönzött fotóanyag segítségével.

Ezt követően szöveges és tárgyi anyag segítségével idézzük fel a zsidóság jellegzetes szokásait és ünnepeit (ortodoxia, neológia, kóser, zsinagóga, sábát, Ros Hasana, Jom Kippur, Szukkot, Hanukka, Purim, Peszah). Külön részt kapott az anyagban az egykor impozáns, mára már felismerhetetlen pesterzsébeti zsinagóga története, melynek alap-

kövét 1900 májusában tették le és 1901 februárjában már fel is avatták. Az 1960-as években eladásra került és teljesen átalakított épületet már csupán a 2003-ban elhelyezett emléktábla idézi fel.

Számos dokumentumfotó és korabeli hirdetés segítségével világítjuk meg a zsidóság szerepét a helyi ipar és kereskedelem alakulásában 1944-ig. Ezt követően a

Fotók: Pesterzsébeti Múzeum

Tárlatunk első részében a pesterzsébeti zsidóság történetét foglaltuk össze

holokauszt Pestszenterzsébethez kapcsolódó eseményeit mutatjuk be dr. Kemény Rezső és családja (United States Holocaust Memorial Museum anyaga), valamint Schwartz Ernő és családja története (Centropa anyaga) alapján. Ebben a részben emlékezünk meg az erzsébeti embermentőkről is (Stolcz Zsigmond, Kármán Katalin, Benkovich Gizella, Regőczy István atya, Farkas Béla). Nevüket és történeteiket az izraeli Yad Vashem Intézet őrzi. A tárlatot a helyi hitközség újja alakulásáról és működéséről készült tabló zárja.

Nagy segítségünkre volt a kiállítás létrehozásában a Budapesti Zsidó Hitközség Dél-Pesti Körzete, a Centropa, a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, A Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma (Cfát, Izrael), Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, United States Holocaust Memorial Museum (Washington, USA), Yad Vashem Intézet (Jeruzsálem, Izrael).

Nagy segítségünkre volt a kiállítás létrehozásában a Budapesti Zsidó Hitközség Dél-Pesti Körzete, a Centropa, a Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, A Magyar Nyelvtérületről Származó Zsidóság Emlékmúzeuma (Cfát, Izrael), Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, United States Holocaust Memorial Museum (Washington, USA), Yad Vashem Intézet (Jeruzsálem, Izrael).

Szöveges és tárgyi anyag a zsidóság ünnepeiről

amely az NKA és a MAZSÖK támogatásával jöhetett létre. Mintegy másfél éves előkészítő munka és kutatás előzte meg a tárlat tematikus egységeinek és installálásának kialakítását.

A kiállítás a pesterzsébeti zsidóság történetét, a település életére és fejlődésére gyakorolt hatását mutatja be és a zsidóság kultúrájával, szokásaival ismerteti meg a látogatót. A pesterzsébeti zsidó hitközség története mellett a zsidósággal kapcsolatos fogalmakat, a hétköznapiakat és az ün-

Hírverés nélkül

Kevések, csak a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár józsefvárosi Központi Könyvtárában működő Budapest Gyűjtemény olvasói tudják, hogy ott nem csupán könyvekkel, de időről-időre változó időszakos tárlattal is talál-

kozhatnak. A gyűjtemény könyvtárosai mindig egy választott témakörbe betekintést adva, a gyűjteményük gazdag anyagából állítják össze kiállításukat.

Szerénységükre jellemző, hogy időszakos tárlataiknak nincs meghívója és megnyitója, nincs szórólapja, nincs online ismertetése, és a közösségi oldalakon sem találkozunk hirdetéseikkel. Az olvasóik által használható két könyvtári terület elválasztó vitrinekben és a falakon helyezik el időszakos tárlataik anyagait. Szeptemberben arra járva a budapesti sporttevékenységek kiállított relikviáival találkoztunk.

Sport plakátok a gyűjtemény gazdag anyagából

Fotók: BHT

A vitrinben kiállított fővárosi sport relikviák mögött olvasótermi részlet tűnik elénk

Szeptemberben arra járva a budapesti sporttevékenységek kiállított relikviáival találkoztunk.

Régiről mindig újat

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény

••••• *verbai*

Hagyományaink megőrzése és a közösség bevonása jegyében telt a Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény 2024-es éve. Az év fő témája *Lechner Ödön*, a szecesszió kiemelkedő építész és Kőbánya kapcsolata volt, halálának 110. évfordulója alkalmából. Tavasszal helytörténeti séták során felfedeztük a Lechner-bányát és a téglagyártás történe-

tét. Májusban a *Lechner és Kőbánya* kiskonferencián három izgalmas előadás hangzott el, melyek a neves messterre irányították a figyelmet. A Szent László Gimnázium programjához kapcsolódva Lechner munkásságát bemutató kiselőadással gazdagítottuk a fiatalok rendezvényét, míg a Szent László-templomban az épületet bemutató sétát, toronyjárást és vetített képes előadást tartottunk.

Interaktív játék a kiállításon

dagítottuk a helytörténet kedvelőit.

A BME hallgatóinak kiállítása a Sörgyár épületegyüttesének újrahasznosítási lehetőségeit vázolta fel, kreatív és közösségi ötletekkel. Az év egy különleges keretes szerkezettel indult és zárult: mindkét alkalom-

Új kezdeményezésként magángyűjtők kollekcióit is bemutatottuk: *dr. Mátrai Gábor* Matchbox kiállítása közel 800 látogatót vonzott. A Holokauszt Emlékest keretében *Szabó Simon* színművésszel emlékeztünk meg a vészkorszak helyi történéseiről. A kőbányai téglagyártás múltját szabadtéri kiállítás és előadás idézte fel. A Mély-tóról szóló programunkon archív fotókkal, helyi történetekkel és interaktív beszélgetésekkel keltettük életre a kerület egyetlen tavának múltját.

Egész évben törekedtünk arra, hogy a helytörténet és a modern technológia találkozásával új formákat találjunk. Elindítottunk egy interaktív idővonalat, amely Kőbánya történetének állomásait mutatja be egy online platformon. A közösségi média aktivitásaink is jelentős figyelmet kaptak, ahol a Kőbányai helytörténeti mazsolák sorozatunk érdekességeivel színesítette az érdeklődők mindennapjait. Az év során számos kiadvány terjesztésével is gazdagítottuk a helytörténet kedvelőit.

Fotók: Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény

Matchbox kiállítás tárlatvezetése és megnyitója

mal teltházas előadásokon ismerkedhettek meg az érdeklődők a családfakutatás izgalmaival.

Egy rövid cikkben csak felvillantani tudjuk egy programokban gazdag, eredményes év néhány eseményét. A Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény 2024-ben így bebizonyította, hogy a régmúlt értékei napjaink számára is relevánsak és inspirálóak lehetnek. Mindezt közösségi munkát vállaló lokálpatrióták lelkes feladatvállalásával valósítottuk meg. Nálunk az előadók, a legismertebbek is, közösségi vállalásként működnek közre. Így tudjuk elérni, hogy programjaink ingyenesek lehessenek, és minden érdeklődőhöz eljuthassanak.

Életműdíjához gratulálunk

Azoknak ítélték meg az 1995-ben alapított Magyar Örökség díjat, akik „tevékenységükkel hozzájárultak a magyar kultúra, gazdaság, sport, tudomány, azaz a magyar társadalom erkölcsi, szellemi felemeléséhez”. A Magyar Örökség és Európa Egyesület által gondozott Magyar Örökség díjakat 2024-ben szeptember 21-én a Ráday Ház dísztermében adták át. *Csorba László* történész, egyetemi tanár, a Budapesti Történeti Múzeum főigazgatója életművéért a Magyar Örökség díj kitüntetését vehette át, laudációját *Zsigmond Gábor*, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója ismertette.

Fotó: Budapesti Történeti Múzeum

Magyar Örökség díj átadón Zsigmond Gábor, Csorba László és Csikány Tamás

A Pulszky Társaság Magyar Múzeumi Egyesület Kismúzeumi Tagozata október 30-án tartott ráckevei szakmai napján

adták át a tagozat 2024. évi kitüntetésait. *Horváth Péter*, az Óbudai Múzeum történet-sz-muzeológusa több évtizedes kiemelkedő szakmai munkája elismeréseképpen a Gönczi Ferenc-életműdíjat vehette át.

Az Építéstudományi Egyesület (ÉTE) november 29-én, a Budapesti Műszaki Egyetem Központi épületében tartott 10. ÉTE Építéstudományi és Innovációs Konferenciáján az ÉTE elnöke, *dr. Nagyunyomi-Sényi Gábor* megemlékezett az ÉTE 75 éves jubileumáról is, és átadta *Vízy László* ny. műemléki felügyelőnek az ÉTE Díjat az egyesület érdekében végzett kiemelkedő munkája elismeréseként.

Mi történt 1950-ben?

Kerületfejlesztés a XX. kerületben

•••• skaper

A Haladás 1950. január 5-i számában *A hálólhelyek peremvárosából Budapest XX. kerülete lett* címmel jelent meg az a cikk, amely szerint Pest(szent)erzsébet a legnépesebb megyei város volt, 85 000 fős lakossággal. A lakók 72 százaléka üzemi munkás, akik hajnalban keltek, de mivel máshol dolgoztak, szinte csak aludni jártak haza.

Nézzük meg, hogyan változott meg az új kerület régi lakóinak élete 1950-ben. Az év első napjaiban megjelentek a szürke taxik a Kossuth Lajos téren a szabályszerűen felszerelt taxiállomáson. Megszűntek a vámhatárok, így már az erzsébetiek is ugyanannyiért szerezhették be a tűzfájukat a TÜKER-től, mint a pestiek. A villamosok menetideje legalább 10 perccel csökkent, hiszen a csomagokat már nem nézték át a fináncok.

A *Friss Újság* 1950 júniusában számolt be arról, hogy a kerület három buszjáratot kapott, továbbá hogy már épül az a trolibusz-vonal, amely Pesterzsébetet Csepellel, Kispesttel és Kőbányával kötötte volna össze...

A Vízművek KV már 1949-ben kidolgozta tervét, így az első évben a XX. kerület összesen 4500 méternyi új vezetékot kapott

(ebből 1500 méter volt Soroksáré). A Gázművekre az a feladat hárult, hogy az új kerületekbe is eljuttassa a gázt, hiszen az addig csak Kispesten és Újpesten volt megoldva.

Tervezték egy kultúrpark létrehozását is, kosár-és röplabdapályával, szabadtéri és gyermekszínpaddal, valamint egy külön KÖZÉRT fiókkal. A területen lévő kőépületben klubhelyiség és

olvasó is működött volna. Ez ugyanúgy nem valósult meg, mint a Pflumm-házba tervezett könyvtár.

Májusban a főváros kezelésébe átadott csónakházakból, valamint a hozzájuk tartozó szobákból és kabinokból álló üdülőtelepből létesült a Fővárosi I. számú Dunai Üdülő Községi Vállalat. A közellátás javítását megelőzve a KÖZÉRT hűsítőket nyitott a Vörösmarty utca 104. alatt és megnyílt a vállalat 1500. fiókja a Nagykőrösi út 34-ben.

Bevezették a tanácsi igazgatási rendszert, az októberi választások után megalakult a XX. kerületi tanács és annak végrehajtó bizottsága is *Andics Béláné* vezetésével.

Az egészségügyben is történtek változások. Megkezdődött a Virág Benedek utcai 100 ágyas gyermek tüdőkörház építése és az év végén bevezették az éjszakai körzeti orvosi ügyeletet. December 4-től a biztosított fekvőbetegekhez este 8-tól reggel 6-ig az Ady Endre utca 43. szám alatti rendelőintézet küldött ki orvost.

Foto: Pesterzsébeti Múzeum

Helyővő II. Kerületi Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Viczián Zsófia
tel.: 06-20-396-2779

cím: 1024 Budapest, Mechwart lépcső
(egykori óvóhely),
nyitva: Sze.: 14-18 óra, illetve bejelentkezésre

Óbudai Múzeum

Vezető: Gálfi Ágnes, tel./fax: 250-1020,
cím: 1033 Bp., Fő tér 1.,
nyitva: K-V: 10-18 óra.

Neogrády László Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Szöllősy Marianne,
tel.: 370-0652
cím: 1043 Bp., Berda J. u. 48.,
nyitva: K-P: 10-18 óra, Szo.: 10-14 óra.

Erzsébetvárosi Zsidó Történeti Tár

Helytörténeti munkatárs: Keleti Éva,
tel.: 369-3688,

cím: 1077 Bp., Csányi u. 5.,
nyitva: V-Cs.: 14-18, P: 10-14 óra.

Józsefvárosi Múzeum

Vezető: Tamás István
tel.: 06-20-311-6173
cím: 1085 Bp., József krt. 70.
nyitva: K-Sz.: 10-18, Cs-P: 13-19, Szo.: 10-18 óra.

Ferencvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Gönczi Ambrus, tel.: 218-7420,
cím: 1092 Bp., Ráday u. 18.,
bejárat az Erkel utcából,
nyitva: K-P: 12-18, Szo.: 10-14 óra.

Kőbányai Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Verbai Lajos,
cím: 1102 Bp., Füzér u. 32.,
nyitva: K-Sz.: 10-14, Cs.: 14-18, Szo.: 9-13 óra.
kutatói nap: P: 9-13 óra.

Albertfalvi Hely- és Iskolatörténeti Gyűjtemény

Vezető: Papp Gábor, tel.: 208-6635, 06-70-704-5938,

cím: 1116 Bp., Pentele u. 8.,
nyitva: K., Cs., Szo.: 14-18 óra.

Etele XI. kerületi Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Farkas Zsolt,
tel.: 204-6788; 06-70-682-2144,
cím: 1116 Bp., Gyékényes u. 45-47.,
nyitva: H-P: 10-19 óra.

Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Földváry Gergely,
tel.: 06-70-360-2447,
cím: 1121 Bp., Zugligeti út 64.,
nyitva: Sze-V: 10-18 óra.

Angyalföldi Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Meyer Gáborné,
tel.: 06-30-453-3693,
cím: 1131 Bp., József Attila tér 4.,
nyitva: K-Cs.: 11-17, P: 9-16 óra.

Samodai József Zuglói Helytörténeti Műhely

Vezető: Majkó Zsuzsanna
tel.: 06-70-522-3577,
cím: 1144 Bp., Vezér u. 28/b.
nyitva: előzetes egyeztetéssel
e-mail: helytortenet@cserepekft.hu

XV. Kerületi Kulturális Örökség Háza és Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Kis Emőke Hajnalka,
tel.: 419-8216,
cím: 1158 Bp., Pestújhelyi út 81.,
nyitva: K-P: 10-16, Sze.: 12-18,
Cs., Szo.: 10-14 óra.

Kertvárosi Helytörténeti Gyűjtemény

(szakmai besorolás nélkül)
Vezető: Müller Ildikó,
tel.: 604-8342,
cím: 1165 Bp., Veres Péter u. 157.,
nyitva: H-K: 9-18, Sze-P: 9-16,
Szo.: 9-13 óra.

Erdős Renée Ház Muzeális Gyűjtemény és Kiállítóterem

Vezető: Ádám Ferenc,
tel.: 256-6062, 258-4693, fax: 256-9526,
cím: 1174 Bp., Báthory u. 31.,
nyitva: K-V: 14-18 óra.

Tomory Lajos Múzeum

Vezető: Heilauf Zsuzsanna,
tel.: 290-1585, 06-20-316-9885,
cím: 1181 Bp., Margo Tivadar u. 116-118.
nyitva: Cs-P: 10-18,
Szo.: 14-18 óra.

Kispesti Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Siklós Zsuzsa,
tel.: 281-1619, cím: 1191 Bp., Csokonai u. 9.,
nyitva: K-P: 14-18 óra,
páros heteken Szo.: 10-14 óra.

Pesterzsébeti Múzeum

Vezető: D. Udvary Ildikó, tel.: 283-1779,
cím: 1203 Bp., Baross u. 53.,
nyitva: K-Szo.: 10-18 óra.

Csepeli Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Molnár Krisztián,
tel.: 278-2747, cím: 1213 Bp., Szent István út 230.
nyitva: Sze.: 8-14.30, P: 14-18,
Szo.: 9-13 óra.

Magdolna Udvar Helytörténeti Gyűjtemény

Vezető: Gyöngyi Viktória
tel.: 610-8532
cím: 1221 Budapest, Kossuth Lajos u. 24.
nyitva: Cs-P-Szo.: 10-18 óra.

Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény

Soroksári Helytörténeti Gyűjtemény
vezető: Geiger Tamás,
tel.: 287-3057,
cím: 1238 Bp., Sztítás u. 105.,
nyitva: Sze-P: 10-17 óra.

„Panel” helytörténet

50 éves Újpest lakótelepe

•••• (szözlősy)

Komplex történeti anyag a Neogrady László Helytörténeti Gyűjtemény REKO-RETRO című időszaki kiállítása. Újpest-központ területe rekonstrukciójának 50. évfordulója kapcsán idézi fel az emlékeket napjainkig. Kiemelten kezeli az Árpád út két oldalán kialakult panellakótelep építését és a hozzákapcsolódó életforma változást. A kiállított fotó-, dokumentum- és tárgyegyüttes

Fényes Elek statisztikus újpesti emléktáblája (lebontott házból)

le az Árpád úton és közelében. A kiállítás tervezésénél indító dokumentumként az ünnepségre szóló meghívót és az eseményt megörökítő sajtófotókat vettük fi-

gyűjtemény részben eddig nem látható raktári anyagának feldolgozásából állt össze.

1974. november 6-án hármass ünnepe

zajlott le az Árpád úton és közelében. A kiállítás tervezésénél indító dokumentumként az ünnepségre szóló meghívót és az eseményt megörökítő sajtófotókat vettük fi-

gyeembe. A lakótelep alapkövének letétele mellett avatták fel az Újpesti Gyógyfürdő és Uszoda épületét és a Rákospalotára vezető vasúti felüljárót. E két utóbbi esemény külön szekciót képez a tárlaton.

Említésre került – saját kutatás alapján – a főváros első házigyári lakótelepeinek néhány sajátossága, kitértünk a megvalósult panelépítés talán kevésbé ismert azonosságaira, különbözőségeire is.

A történetet egy képzeletbeli idővonalra felfűzve a múltból indultunk. A régi „egyszintes” újpesti belvárost a bontás indulásától tervszerűen fényképezték. Ezekből válogattuk az utca, házszám szerint pontosan meghatározható épületek fényképeit és az esetenként hozzájuk fűződő történeti vonatkozásokat is felelevenítve. Közönség elé tártuk a raktárunkban őrzött és a házakkal együtt lebontott emléktáblákat is.

Tárlatunk következő egysége a szanalás folyamatát ábrázolja – a sajtóban meghirdetett lebontandó házak listája, kisajátítási dokumentumok és a bontás katartikus érzést keltő fotói.

Az új házak új életminőséget hoztak a régivel szemben, bár meg kell említeni sok tekintetben ezt az újpestiek más kerületekben, lakótelepeken voltak kénytelenek megélni. Fotók, makett, eseményt hirdető kisnyomtatványok idézik fel az itt

Fotók: BHT

Egy képzeletbeli idővonalra felfűzve sorakoztak a tárlat tablói

lakók számára kialakított új kulturális, oktatási, kereskedelmi szolgáltatásokat nyújtó épületek kissé megkésített ütemű létreho-

zását. Ezek külön témacsoportokban kaptak helyet, csak úgy, mint az úgynevezett szabadtéri időöltést biztosító sportpályák és játszóterek kiépítése, vagy a közttereinket díszítő szobrok, emléktáblák ismertetőikkel ellátott, könyvbölcseben kiemelt gyűjteménye.

A kiállítás az Újpesti Polgár Centrumban (IV. ker., Árpád út 66.) tekinthető meg 2025. február 1-ig.

Egyszervolt tűzoltóeszközök

Barangolás a tűzoltótechnikák világában

•••• Hózer Benjámín

Zárt világ a tűzoltóság intézménye – szokták mondani. Laikus érdeklődők leggyakrabban káresemények során vagy rendezvények alkalmával találkozhatnak a tűzoltótechnikák széles palettájával. Részletesebb betekintésre, kézbevétele, esetleg kipróbálásra legfeljebb akkor lesz valakinek lehetősége, ha maga is beáll önkéntes tűzoltónak. Netán elkezd szorosabb barátságot kialakítani egy tűzoltóval.

A tűzoltó szakma egyértelműen a műszaki szakterületbe sorolható. Tűzoltóink tevékenysége ellátásához szükséges eszközöket számos különböző általános- és célszerszám alkotja. Manapság ezek pontos előírások szerint gyártott és „málházott” (készenléti járművön tartott) felszerelések. Ez azonban az ’50-es évek iparosodása előtt nem volt mindig így és legtöbb esetben „vízzel főztek”.

Mielőtt az alkalmazott technikát központosították volna, az egyes tűzoltó testületek onnan és azt szereztek be, amire forrásuk volt. A tűzoltói szakirodalmat is gyakran olyanok állították össze, akik anyagi függésben álltak valamely tűzoltószer-gyárossal.

A szocialista jármű- és tömegcikkgyártás következtében, számos addig használt tűzoltóeszköz egyszerűen „eltűnt”. Kikopott mind a közhasználatból, mind a köztudatból. A réz elemeket tartalmazó felszerelések többnyire a MÉH-ben végezték, majd később a közönséges acél tárgyak nagy része is a fémgyűjtő-mozgalmak „áldozataivá váltak”.

Kiállításunk célja elkalauzolni mind a szakmai, mind a laikus érdeklődőket e világba. Bemutatni azokat a felszerelési tárgyakat és metódusokat, amik manapság a technika fejlődése vagy funkciójuk vesztese okán feledésbe merültek.

23 információs tablon és számos tárgyon keresztül kaphat betekintést minden érdeklődő, a 2024. november 30-án nyílt és 2025. márciusig ingyenesen látogatható tárlaton, a Katasztrófavédelem Központi Múzeumában (1105 B., Martinovics tér 12.).

Fotó: a szerző felvétele

Régi, meghaladott felszerelési tárgyak és módszerek bemutatása

Műalkotás rekonstrukció

Budavári lovasszobor Görgei Artúrról

•••• *Millisits Máté*

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc kiváló stratégiai képességgel rendelkező katonai vezetője volt *Görgei Artúr* (1818–1916), aki az 1849-es tavaszi hadjárat során 1849. május 21-én ostrommal vette be *Heinrich Hentzi* (1785–1849) vezérőrnagy által irányított osztrák csapatok által védett budai várat. Görgei 1849. augusztus 11-én, felismerve az osztrák-orosz csapatok erőteljes túlerőjét, az orosz csapatok előtt a világosi síkon letette a fegyvert. A tábornok megítélése a szabadságharc bukása utáni időkben ellentmondásos volt. A negatív megítélést jelentős mértékben befolyásolták *Kossuth Lajos*-nak az emigrációban írt szavai, amelyekkel Görgeit árulónak minősítette.

Múlt századunk első felében, főleg a két világháború közötti időszakban, a hadvezér katonai érdemeit helyezték előtérbe. Értékelésének pozitívabb megítélését mutatja, hogy Magyarországon az első köztéri szobrot 1934-ben emelték a tiszteletére. A Miskolcon álló monumentum *Sidló Ferenc* (1882–1954) alkotása. Egy évvel az első Görgei-émlék felavatása után, Buda-

Fotó: en.wikipedia.org

István Vastagh György (1930 körül) pesten a budai Várban 1935-ben leplezték

le egy újabbat. Ez egy impozáns lovasszobor volt, amely a hadvezért a ló hátán magabiztosan, egyenes háttal, nyugodt tartásban ülve ábrázolja. A lovat alkotója álló helyzetben, mind a négy lábát a talpazattal érintkezve jelenítette meg. Az állat megformálását biztos anatómiai tudás, nagy részletgazdagság jellemzi; erőteljes izomzata a hadvezér katonai tekintélyét is érzékelteti. Művéről az 1930-as években megjelent elemzések a ló ábrázolását nagyobb elismeréssel illették, mint Görgei portréját.

A Görgei-émlék felállítását *Gömbös Gyula* miniszterelnök kezdeményezte és a finanszírozás érdekében adakozást hirdetett a Magyar Királyi Honvédség és Csendőrség soraiban. A szobor megalkotására a kormányfő – tervpályázat mellőzésével – *István Vastagh György* (1868–1946) szobrászművészt kérte fel. Az elkészült szobrot a budai Vár esztergomi bástyáján helyezték el. Felavatását katonai tiszteletadás kíséretében 1935. május 21-én, Budavár 1849-es visszafoglalásának napján tartották.

Budapest 1944–1945-ös ostroma során a lovasszobrot tűzérési találat tette tönkre. Vörös márvány borítású talap-

Fotó: wikipedia colombo

Görgei 1935-ben felavatott lovasszobra az Esztergomi bástyán

zata jó állapotban megmaradt ezen a helyszínen, ezt később, 1951-ben bontották el. Az ostromban meg-

sérült szobrok összegyűjtésével megbízott *Gusmano Vignali* (1867–1953) által vezetett Jász utcai szoboröntödében 1949 végéig őrizték a másfél tonna tömegű bronztöredékeket. Helyreállíthatónak tartották a műalkotást, de végül erről nemleges döntés született – a megmaradt bronz részeknek 1950-ben nyoma veszett.

A rendszerváltás utáni években a tábornok egyik leszármazottja, *Görgey Tibor* tett javaslatot a Görgei-szobor újbóli felállítására. A kezdeményezést felkarolta az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc eseményeit és emlékezetkultúráját évtizedek óta kutató történész, *Katona Tamás* (1932–2013) is. Katona az 1990-es években az I. kerület országgyűlési képviselője, majd polgármestere is volt, és segített a műalkotás újbóli elkészítéséhez szükséges anyagi források előteremtésében.

Miután a szükséges pénzüsszegek rendelkezésre álltak, *Marton László* (1925–2008) Kossuth-díjas szobrászművész kérték fel a szobor újbóli, de a Vastagh György művével megegyező kialakítású megformálására. Az alkotást a budai Várban az eredeti helyétől délebbre, a Fehérvári bástyán állították fel. *Marton László* az elpusztult szobor rekonstrukcióját a Vastagh György által a Görgei-szoborhoz készített, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum gyűjteményében őrzött kismodell, valamint archív fénykép tanulmányozásával készítette el. Az újraalkotott lovasszobrot 1998. május 21-én leplezték le.

Fotó: jelűjsag.hu

Marton László rekonstruált Görgei-szobra a Fehérvári bástyán napjainkban

Népszínház utca, 1944

Józsefváros tragikus napjai

•••• Róbert Péter

Mindig sokszínű volt a VIII. kerület, etnikai és vallási szempontból egyaránt. Magyarok, németek, szlovákok mellett a 19. század második felében egyre több zsidó költözött a Józsefváros külső részére. Szegényebb emberek voltak, akik főleg kereskedelemről próbálták eltartani népes családjukat.

Városszerte ismert központjuk a Teleki tér volt, ahol 1897 óta használt cikk piac szolgálta a pesti és a közeli pályaudvarokon érkezett vidéki lakosság szerényebb igényeit. Az árusok nagyrészt az akkortájt a monarchiához tartozó, Galiciából jött hagyománytisztelő zsidók voltak. Furcsa módon éppen itt, a 8. szám alatt, *Kaiser Mihály* korcsmájában volt az 1880-as években a hírhedt Antiszemita Párt találkozóhelye. Szomorú örökségét folytatta a szomszéd ház (Teleki tér 10.), ahol 1944-ben nyilas párhelyiség, „nyilasház” működött, ahová sok zsidót kínoztak és tartottak fogva.

Fotó: wikipedia/Bundesarchiv

1944. október 15–17-i Népszínház utcai összecsapás. A hatalmat frissen átvett nyilasokkal szemben itt ellenállás bontakozott ki, lövöldözés kezdődött. A nyilasok és a segítségül hívott németek csak két nappal később tudták a rendet helyreállítani. Jellemző, hogy még páncélosokat is bevetettek, egy kiégett Tigris tank napokkal később is ott volt a Népszínház utcában.

Az elfogottak zömét meggyilkolták (a Teleki téri zsinagógába 22 halottat raktak

egyémásra) és a lakókat feltartott kézzel, ahogy a korabeli híradófelvétel is mutatta, elhurcolták. Ma sem tudjuk pontosan, hogy az előző napokban a kiugrás előkészítése végett felfegyverzett munkaszolgálatosok, cionista fiatalok vagy egyszerűen

a közeli utcák (például a Zsibárusház) felfegyverzett lakói tanúsítottak hősiességű ellenállást. Mindezenre ez az egyetlen hazai esemény, a zsidók fegyveres ellenállására. Nem csoda, hogy ezeket a napokat „kis Varsónak” nevezték később.

December elején a nyilas párt nagygyűlést hívott össze a Városi (ma Erkel) Színházba. Már előző nap is bomba robbant az épületben, de másnap már a gyűlés elején több bombát robbantottak baloldali ellenállók úgy, hogy a gyűlés pánikba és zűrzavarba fulladt. Nem fogták el a merénylőket, csak később derült ki, kik voltak – mindenesetre az utcán elkaptak egy *Mendel* nevű, Szlovákiából menekült zsidót, akit rettenetesen összeverve lefényképeztek a sajtó számára.

Katonákkal őrzött zsidók menete a Népszínház utcában

Negyedszázados hagyomány

1956-os egyházi megemlékezés

Ökumenikus istentiszteletet tartottak október 21-én az 1956-os forradalom és szabadságharc 68. évfordulójáról és az újpesti áldozatokról megemlékezve az Újpesti Evangélikus Templomban. Az évente ismétlődő – már 25. alkalommal tartott – rendezvény az Újpesti Városvédő Egyesület szervezésében idén is Újpest négy egyháza közreműködésével valósult meg. Házigazdaként üdvözlő megnyitójával *Solymár Péter Tamás* evangélikus lelkész köszöntötte a megjelenteket.

A megemlékezőknek tartott emlékbeszédében *Gábrriel Tibor* történész az 1956-os forradalom előtti időszak gazdasági hátterét vázolta az ország lakosságának nyomoráért főként a Szovjetunióknak nyolc évig, 1953-ig fizetett, szinte elképzelhetetlen nagyságú háborús jóvátételt említette. Ennek is volt köszönhető az 1952-ig fenntartott élelmiszer jegyrendszer és az 1956-ig működő beszállítás. A helyzetet súlyosbította bonuszként a me-

Fotó: Szöllősy Marianna

Az emlékbeszédet Gábrriel Tibor tartotta

zőgazdaság kollektivizálása, a vas és acél országának meghirdetése.

Párhuzamot vont az 1849-et követő (közel 150 kivégzés, több száz börtönbüntetés, a fegyverletétel után 40.000-50.000 honvéd besorozása a császári hadseregbe), és az 1956-ot követő megtorlások (mintegy 350 kivégzés, közel 20.000 börtönbüntetés, 13.000 körüli internálás) között. Hangsúlyozta, hogy az újpesti forradalmárok perét az egyik legnagyobb perré tették – a 33 vádlottból hetet halálra, hatot életfogytiglanra is ítélték. Név szerint felsorolta az elsőfokú és a másodfokú bíróság ítélezőit, majd áldozataikat, a hét halálra ítélt mártír főbb adatait, családi állapotát, gyerekeinek számát.

Az emlékbeszédet követően *Kosinsky Béla* plébános, *Mészáros Kornél* baptista lelképásztor, *Solymár Péter Tamás* evangélikus lelkész és *Szigethy János* református lelképásztor imái zárták a megemlékezést.

Egy legendás gyárról

•••• Rojkó Annamária

Forgács András: Hullámok hátán – Újpest az elektronikaipar bölcsője. Raul Wallenberg Egyesület és Alapítvány, Budapest, 2024. 242 p.

Ipar- és társadalomtörténeti sorozatát Forgács András gépészmérnök 2014-ben az *Újpesti Helytörténeti Értesítő* hasábjain indította újtárra. Akkoriban az Egyesült Izzó, illetve a Tungstam, a General Electric tulajdonában állt. Egy nehéz időszak után a lámpagyár tulajdonost váltott, majd néhány reményt keltő év után, a cég a közelmúltban felszámolás alá került. A szerző ezt követően korábbi cikkeit bővebben kibővítette, kutatási anyagait tematikusan újrarendezte, és munkáját immár kötetben jelentette meg. Elsősorban arról az időszakról publikált, amely a hazai fényforrás- és rádiógyártás felívelő korszaka volt. „Mint a vízbe dobott kő által keltett hullámok, úgy terjedt tovább a Tungstam hatása szűkebb környezetére Újpesten, és tágabb környezetére, az egész magyar gazdasági életre. [...] Emléket akartam állítani azoknak a vállalatalapítóknak, vállalatvezetőknek, kutatóknak,

tudósoknak, akik a semmiből hozták létre ezt az új iparágat.” – írja kötetében.

A 19. század végétől induló időszak politikai-történelmi hátterének bemutatása mellett az újpesti gyárceport pénzügyi sajátosságait is megismerhetjük. Az *Aschner Lipót* vezérigazgató által gyakorolt vállalatirányítási módszerek, a nemzetközi környezet és a finanszírozási rendszer mellett hatásvizsgálatot végez annak bemutatására, hogy a zsidótörvények milyen módon befolyásolták a gyár és munkavállalói hétköznapjait, illetve termelékenységét. A kutatási témájához személyes szállal is kötődő szerző forrásértékű dokumentumokat közöl a Svenska Orion megalapításában közreműködő osztályvezetőről, az embermentő *Raul Wallenberg* közvetlen munkatársáról, nagyapjáról, *Forgács Vilmos*ról. A színes és fekete-fehér dokumentumokkal illusztrált kötet a Wallenberg füzetek sorozatban jelent meg.

Budavári történetek

•••• Gábrriel Tibor

Testőrök és paripák A Csikós udvar története. Hauszmann Alapítvány, Budapest, 2023. 124. p.

Elhanyagolt, nem látogatható része volt 1945-től a 2020-as évekig a budavári Királyi Palota Csikós udvara és környéke. A szovjet megszállás idején politikai okok miatt a Vár középkori erőrendszerének feltárása kapott prioritást, megfelelő indokot szolgáltatva az ostrom alatt megsérült, de még könnyen helyreállítható épületek lebontására is. A 40 százalékban romossá vált Királyi Lovardát már 1950-ben, a szinte teljesen ép Főőrség épületét és a Stöckl-lépcsőt 1971-ben bontották le. Ezeket a területeket lezárták, a régészeti feltárás után üres telek, felvonulási barakk, építőanyag raktár volt helyükön.

A Hauszmann Alapítványnak a budavári Királyi Palota rekonstrukcióját népszerűsítő ismeretterjesztő kiadványsorozata mostani harmadik kötete szövegét *Szentpály-Juhász Miklós*, előszavát *Madarász Bence* írta. Sorozatuktól megszokott elegáns formában és grafikai megjelenítéssel

kalauzol át könyvük a budai Vár történetén az Árpád-kortól napjainkig, kiemelten kezelve a nemrég átadott épületeket és tereket: a Királyi Lovardát, a Főőrséget, a Csikós udvart. Utóbbi nevét *ifj. Vastagh György* szobrász *Lovát fékező csikós* elnevezésű művéről kapta. Alkotását 1901-es várbeli felavatása előtt az 1900-as párizsi világkiállítás látogatói már megtekinthették. Az 1945-ben súlyosan sérült szobrot restaurálták, és 1982-ben a Hunyadi udvarba vitték – olvashatjuk. A Csipkerózsika álmából újjáéledő Csikós udvarba a szobrot 2019-ben helyezték vissza.

A Nemzeti Hauszmann Program által vált lehetővé a Budavári Palotanegyed két ikonikus épülete, a Főőrség és a Királyi Lovarda újjáépülése, környezetükben lévő terek rekonstrukciója, a Palota útról induló két lift beépítése, a Hauszmann-rámpa kiépítése, a régi-új épületek és terek új funkcióval történő felruházása a 21. század igényeinek megfelelően.

Házmestersirató

•••• Róbert Péter

Ádám István Pál: *Házmesterek a vészkorszakban*. Park Kiadó, Budapest, 2024, 304 p.

Érdekes új könyvet vehetett kézbe a magyar olvasó. Magyarul is megjelent Ádám István Pál 2016-ban külföldön, angolul kiadott munkájának sikere után a *Házmesterek a vészkorszakban* című alkotása, amelyben egy mindenki által ismert csoport magatartását elemzi abban a történelmi helyzetben, amikor nagyon sok – esetleg élet vagy halál is – függhetett tőlük. Nagy érdemének tartja Gyáni Gábor a könyv előszavában, hogy nem kizárólagosan a gyilkosok vagy az áldozatok szempontjából vizsgálja a történelmi tragédiát, hanem a hirtelen hatalmat szerzett kortársaknak a cselekedeteit ismerteti, kiemelve hogy ugyanaz az ember egyszerre lehetett tettes és áldozat. A házmesterek anyagilag szűkös, de feltörekvő rétege a csillagos házakban állandóan növekedett. Légvédelmi feladatok, élelmiszerjegyek kiosztása is a hátskörükbe tartozott.

1942-től zsidó nem lehetett házmester (kb. 1500-at bocsátottak el!) Mivel a házmesternek fizetése nem volt, mindig nagy szerep jutott a borralalónak, amely ekkor baksis jelleget öltött és néha életet mentett. Természetesen a jobb módúak előnyösebb helyzetben voltak! A szerző igyekszik objektív lenni, említi a segítséget nyújtó, bujtató házmestereket is, akik közül 94-et nyilasok öltek meg. Különösen érdekes az utolsó két fejezet, amely az 1945 utáni felelősségre vonást (igazolóbizottságok, népbírórság) tárgyalja, már kommunista befolyásra, osztályszempontokat érvényesítve. Talán fordítási okból szokatlan kifejezéseket találunk pl. „zsidómagyar”, gyakran „nyilas katonákat” említ, holott ez a fegyveres csőcselék zömmel suhancokból vagy éppen a katonai szolgálatot elkerülni akarókból rekrutálódott. Terjedelmes bibliográfia és jegyzetek egészítik ki Ádám István Pál sok újat tartalmazó könyvét.

Soroksár vendéglátásáról

•••• Benyovszky Tóth Anita

Soroksár egykori vendéglői és kocsmái. Soroksári füzetek 8. Soroksári Grassalkovich Kör, Budapest, 2024., 330 p.

Soroksár egykori vendéglőinek, beszállóvendéglőinek, csárdáinak és kocsmáinak történetét járja körül a Soroksári füzetek legújabb, nyolcadik kötete. Egyszerre nyújt érdekes olvasmányélményt a soroksári kötődéseknek és azoknak is, akik szeretik a legújabb kutatási eredményekkel felépített, de mégis közérthető formában megírt helytörténeti munkákat. Ebben a hiánypótló könyvben rengeteg történet, adat, helyszín, időpont, családi-, épület- és helyszínfotó, térkép-részlet, újságcikk, alaprajz adja össze azt az ismerethalmazt, melyben mindenki kedve szerint kutakodhat.

Két részből áll a Soroksár helytörténetének egy eddig feldolgozatlan területét bemutató kiadvány. Az első felében megjelenő tanulmány tudományos igényű, alapos levéltári és könyvtári kutatással alátámasztva foglalja össze a 18–19. századi helyi vendéglátásról szerzhető ismereteket, elsősorban az italmérsi jog törté-

netét. A könyv másik fele képzeletbeli sétát tesz a régi soroksári utcákon az északi határtól délre indulva, és összesen ötven hajdanvolt vendéglátó egység múltjáról mesél alapos helytörténeti és családtörténeti kutatással alátámasztva, a leszármazottak emlékezetének, hagyatékának maximális igénybevételével. Ebben a részben leginkább küzdelmes, olykor izgalmos, de előfordul, hogy tragikus életregények bontakoznak ki egy-egy vendéglő történetének felgöngyölítése során. Segítséget nyújt az eligazodásban a mellékletként csatolt térkép, melyen a szerzők számozással jelölték be a tárgyalt kocsmák pontos helyét. A kötet írói, szerkesztői (Soroksári Grassalkovich Kör, Balla Péterné, Stark Júlia, Schusztner Zsuzsanna) és a kutatómunka minden résztvevője talán a legutolsó pillanatot ragadták meg, mikor begyűjtötték a könyv legszemélyesebb mondanivalóját adó rengeteg értékes történetet, családtörténeti dokumentumot.

Józsefváros múzeuma

Tárgyak és történetek a körúton innen és túl

••• Horváth Tímea

Közel hároméves előkészítő munka után, november 27-én megnyitotta kapuit Józsefváros helytörténeti közgyűjteménye, a Józsefvárosi Múzeum állandó kiállításával a VIII. kerületi József körút 70. számú házban. Bejáratánál, a Nagykörút és a Nap utca sarkán barátságos fényfelirat hívogatta a megnyitóra érkezőket. A néhai sarki üzlet bejárata, majd a korábban itt működő Józsefvárosi Galéria – és egy könyvesbolt – bejárata nem csupán új ruhába öltözött, de láthatóvá tette az átépítés során feltárt, a millennium korát idéző bejárat díszét, mely az építető dr. Gergelyi Kálmán kezdőbetűit is megőrizte napjaink számára.

A korán érkező fázósabbakat a Nap utca elején egy kifestett „Józsefvárosi múze VIII – történetek múzeuma” feliratú molinó alatt sült gesztenyével és forró teával fogadtuk. Már jóval a megnyitása előtt a múzeum megtelt a megnyitóra érkező fiatalokkal, idősebbekkel, akik szemmel látható érdeklődéssel sétáltak a két szinten megvalósult állandó tárlat tereiben.

Megnyitóján a kiállítást és létrehozását Tamás István, a Józsefvárosi Múzeum igazgatója ismertette, a megjelenteket Lágler Péter, a Józsefváros Községeiért Nonprofit Zrt. vezérigazgatója köszöntötte, majd a tárlatot Pikó András, Józsefváros polgármestere nyitotta meg.

A Józsefváros-univerzum – Tárgyak és történetek a körúton innen és túl című

kiállításnak kettős célja van. A múzeum mesél többek között Józsefváros múltjáról, mindenki által ismert helyszíneiről, egy-egy érdekes személyiségről, kerületi családokról, és ma már nem látható épített örökségről is. Másrészt fontosnak tartjuk, hogy a látogatók betekintést kapjanak a sokszor láthatatlan, de legalább annyira fontos múzeumi háttér munkába, jelen esetben a gyűjtemény létrehozásának, gyarapításának folyamatán keresztül.

A múzeum első állandó kiállításának tárgyi anyagát a több mint két évvel ezelőtt elkezdett lakossági tárgygyűjtési akció során beérkezett anyagra és saját kutatási eredményeinkre építettük. A kiállítás közel negyven Józsefvároshoz kötődő téma köré épült – kisipar, zene, színház, sport, vendéglátás, orvoslás, alternatív kulturális élet –, és több

Bejárata felett barátságos fényreklám és millennium korabeli bejárat dísz

Fotó: Józsefvárosi Múzeum

Megnyitásra vár a földszinti kiállítótér

mint 180 műtárgyat mutat be az 1870-es évektől napjainkig. Tamás István múzeumi igazgató a megnyitó során kiemelte, hogy a munka a kiállítás megnyitásával nem ér véget. A gyűjteményezés folytatódik, továbbra is várjuk a kerülethez köthető tárgyakat, emlékeket, történeteket.

Állandó tárlatunk kedden és szerdán 10 és 18 óra, csütörtökön és pénteken 13 és 19 óra között, szombaton 10 és 18 óra között látogatható (hétfő és vasárnap szünnap). Nyitva tartásunk is elmozdult a megszokottól, hiszen csütörtöki és pénteki napokon a téli szezonban este hétig várjuk a látogatókat. Havi egy alkalommal már reggel hét órától látogatható az intézmény, reggelivel és rövid kulturális tartalmakkal készülünk a vendégeink számára.

Részletes információinkról és programjainkról honlapunkon <https://jozsefvarosimuzeum.hu/>, Facebook-oldalunkon <https://www.facebook.com/jozsefvarosimuzeum> és Instagram-oldalunkon <https://instagram.com/jozsefvarosimuzeum> adunk rendszeres tájékoztatást.

Fotók: BHT

Az emeleti kiállítótérben a 90-es évek alternatív helyeit bemutató témaegység